LEON MIODOŃSKI
ORCID: 0000-0001-8525-3813
Uniwersytet Wrocławski

Wrocławski manifest neokantowski Jacoba Freudenthala

Wrocław's Neo-Kantian Manifesto of Jacob Freudenthal

Abstract: The initial part of the article focuses on the presentation of Jacob Freudenthal, his scientific activity and scientific achievements. The central point of the article is the analysis of the solemn speech that Jacob Freudenthal gave in front of the academic community of Wrocław on the hundredth anniversary of Immanuel Kant's death. This speech — but also his didactic activity popularizing Kantian thought — was important because it gave rise to the relatively late Neo-Kantianism of Wrocław which was developed more extensively — after Freudenthal's death — thanks to Richard Höningwald. Neo-Kantianism opposed the prevailing Kantian idealism and experimental psychology at the University of Wrocław.

Keywords: Neo-Kantianism, Jacob Freudenthal, German philosophy, University of Wrocław, Hermann Cohen

Uwagi wstępne

Jacob Freudenthal (1839–1907) należy dziś do postaci niemal całkowicie zapomnianych. Jeszcze tylko w wąskim gronie specjalistów od Spinozy pamięta się o jego znakomitych rozprawach poświęconych myśli tego wielkiego filozofa¹. Mimo

¹ J. Freudenthal, *Spinoza. Sein Leben und seine Lehre*, Bd. 1: *Das Leben Spinozas*, Stuttgart 1904; J. Freudenthal, *Die Lebensgeschichte Spinoza's in Quellenschriften, Urkunden und nichtamtlichen Nachrichten*, Mit Unterstützung der Königlichen Preussischen Akademie der Wissenschaften, Leipzig 1899.

tego warto jednak poświęcić mu nieco miejsca, ponieważ miał on sporo zasług dla ugruntowania neokantyzmu na Uniwersytecie Wrocławskim.

Pochodził on z niewielkiej miejscowości Bodenfelde w Dolnej Saksonii. Od piątego roku życia uczęszczał do szkoły żydowskiej w rodzinnym mieście. Następnie zaś podjął naukę w gimnazjum przy Żydowskim Seminarium Teologicznym we Wrocławiu (Jüdisch-Theologisches Seminar Fränckelsche Stiftung). Tę nową wówczas instytucję edukacyjną powołano do życia w roku 1854 w celu nowoczesnego kształcenia rabinów, kształcenia nastawionego na pielęgnowanie kultury żydowskiej i jednocześnie afirmatywne podejście do kultury europejskiej. Absolwentom, tworzącym rdzeń inteligencji niemiecko-żydowskiej, otwierało to szerszą możliwość kariery w instytucjach społecznych i naukowych bez konieczności konwersji na luteranizm. Wielu z nich — jak Hermann Cohen, Jacob Freudenthal czy Salomon Kalischer — uzyskało profesury na niemieckich uniwersytetach².

Freudenthal miał początkowo zamiar poświęcić się studiom rabinackim. Jednak za sprawą Jacoba Berneysa (1824–1881), znakomitego filologa klasycznego, wykładającego w tym czasie (1853–1866) w Żydowskim Seminarium Teologicznym, skierował swoje zainteresowania w stronę myśli antycznej, studiując oprócz filologii teologię i filozofię. Na drodze jego intelektualnego dojrzewania znaleźli się ponadto wybitny filozof niemiecki Rudolf Hermann Lotze (1817–1881) oraz historyk Heinrich Ritter (1791–1869), którzy ukształtowali jego warsztat naukowy. Na tym dobrym gruncie powstała rozprawa doktorska *Ueber den Begriff der Φ antasia bei Aristoteles*, którą obronił na uniwersytecie w Getyndze (1863). Natomiast przewód habilitacyjny przeprowadził na podstawie rozprawy *Alexander Polyhistor und die von ihm erhaltenen Reste jüdischer und samaritanischer Geschichtswerke* na Uniwersytecie Wrocławskim (1874). W kolejnych latach wykładał na Uniwersytecie Wrocławskim jako docent (1875–1879) i jako profesor nadzwyczajny (1879–1888). Po uzyskaniu stanowiska profesora zwyczajnego (1888) zrezygnował z wieloletniej pracy w Żydowskim Seminarium Teologicznym we Wrocławiu (1864–1888)³.

Jacob Freudenthal zapisał się w historii Uniwersytetu Wrocławskim jako jedna z najbardziej wyrazistych postaci przełomu XIX i XX wieku. Jego kariera profesorska wiąże się z istotnymi zmianami strukturalnymi na uczelni. Powoła-

² Zob. R. Rózanowski, *Żydowskie Seminarium Teologiczne we Wrocławiu (1854–1938)*, „Zbliżenia Polska–Niemcy. Annäherungen Polen–Deutschland” 1996, nr 2, cz. 1, s. 115–127; 1996, nr 3, cz. 2, s. 73–84. Zob. *Das Breslauer Seminar. Jüdisch-Theologisches Seminar (Fränckelscher Stiftung) in Breslau 1854–1938. Gedächtnisschrift*, G. Kisch (hrsg.), Tübingen 1963; M. Brann, *Geschichte des Jüdisch-Theologischen Seminars (Fränckel'sche Stiftung) in Breslau. Festschrift zum fünfzigjährigen Jubiläum der Anstalt*, Breslau 1904; *Das jüdisch-theologische Seminar Fränckelsche Stiftung zu Breslau. Am Tage seines fünfundzwanzigjährigen Bestehens, den 10. August 1879*, hrsg. im Auftrage des Curatoriums der Commerzienrath Fränckelschen Stiftungen, Breslau 1879.

³ Dość skąpe dane biograficzne i bibliograficzne dotyczące J. Freudenthala znaleźć można w M. Baumgartner, P. Wendland, *Jacob Freudenthal. Geb. am 20. Juni 1839, gest. am 1. Juni 1907*, „Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft”, Bd. 136 (1908), s. 152–163. [M. Baumgartner, I. *Rede am Sarge am 5. Juni 1907*, s. 152–155; P. Wendland, II. *Charakteristik der schriftstellerischen Tätigkeit*, s. 155–163]. Zob. także *Lexikon deutsch-jüdischer Autoren*, hrsg. vom Archiv Bibliographia Judaica, München 1999, Bd. 7, s. 437–441.

nie na stanowisko profesora zwyczajnego oznaczało konieczność utworzenia nowej, trzeciej katedry filozofii, obok ewangelickiej katedry filozofii i katolickiej katedry filozofii. Od tego momentu będzie ona konsekwentnie obsadzana przez profesora żydowskiego. Freudenthal był jednym z trzech pierwszych dyrektorów powstałego w 1895 roku Seminarium Filozoficznego⁴. Zajmował najwyższe godności akademickie — senatora i dziekana Wydziału Filozoficznego. Zasłużył się nowoczesnym podejściem do badań historyczno-filozoficznych, opartym na analizie źródłowych przekazów historycznych i archiwaliów. Był też doskonałym dydaktykiem, cenionym i lubianym przez studentów⁵.

Pod koniec swojej kariery akademickiej, ściślej rzecz ujmując w pierwszych latach XX wieku, Freudenthal zainteresował się myślą Kantowską. Zwrot ten nie był oczywiście tak spektakularny jak w przypadku Hermanna Cohena. W jego wyniku nie powstała żadna znacząca publikacja naukowa ani też nie ma śladów głębszych studiów nad Kantem. Niemniej jednak Freudenthal zadał sobie wiele trudu w codziennej pracy dydaktycznej, aby popularyzować krytyczną filozofię wśród studentów: na wykładach, seminariach i ćwiczeniach, na których nigdy nie brakowało słuchaczy⁶. Punktem kulminacyjnym tego okresu była uroczysta mowa z okazji stulecia śmierci Immanuela Kanta, wygłoszona przed wrocławską społecznością akademicką i wydana w formie drukowanej⁷.

Popularyzować Kanta na Uniwersytecie Wrocławskim nie było łatwo, dotąd bowiem przez długi czas, aż do lat siedemdziesiątych XIX wieku, panował duch idealizmu pokantowskiego, reprezentowany najpierw przez Henrika Steffensa, ucznia Schellinga, później zaś przez Christlieba Juliusa Branissa, zwolennika Schleiermachersa, Steffensa i Hegla. Z kolei w latach 1871–1883 Wilhelm Dilthey rozwinął badania historyczno-hermeneutyczne. Tu właśnie we współpracy z Paulem Yorckiem von Wartenburgiem wypracował podstawy metodologiczne i kluczowe pojęcia swojej koncepcji. Wreszcie w czasie, kiedy już katedrę filozofii objął Freudenthal, filozofię wrocławską zdominowała psychologia eksperymentalna, reprezentowana

⁴ Zob. I. Alechnowicz, *Filozofia na Uniwersytecie Wrocławskim w latach 1895–1935*, Opole 2007, s. 9–28.

⁵ Sugestywnie mówił o tym M. Baumgartner. Zob. M. Baumgartner, *Rede am Sarge am 5. Juni 1907*, [w:] „Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft”, Bd. 136 (1908), s. 152–155.

⁶ Freudenthal w działalności dydaktycznej podejmował zróżnicowaną tematykę historyczno-filozoficzną, dotyczącą między innymi Arystotelesa, Spinozy, Leibniza, Hume’a. W ostatnim okresie aktywności akademickiej sporo miejsca poświęcił myśli Kanta. W semestrze zimowym roku akademickiego 1898/1899 w ćwiczeniach poświęconych *Krytyce czystego rozumu* uczestniczyło 28 studentów, a w semestrze letnim 26 studentów („Chronik der Königlichen Universität zu Breslau”, Jg. 13, vom 1. April 1898 bis 31. März 1899, Breslau 1899, s. 24). W semestrze zimowym 1902/1903 Freudenthal zaproponował seminarium poświęcone Kantowskiej *Krytyce czystego rozumu*, w którym uczestniczyło 28 słuchaczy („Chronik der Königlichen Universität zu Breslau”, Jg. 17, vom 1. April 1902 bis 31. März 1903, *op. cit.*, s. 29). W semestrze letnim 1902/1903 odbyły się ćwiczenia poświęcone czytaniu i komentowaniu *Krytyki czystego rozumu*, w których uczestniczyło 15 studentów. Natomiast w semestrze zimowym 1903/1904 przedmiotem ćwiczeń była *Krytyka praktycznego rozumu* (24 studentów). („Chronik der Königlichen Universität zu Breslau”, Jg. 18, vom 1. April 1903 bis 31. März 1904, s. 32–33).

⁷ J. Freudenthal, *Immanuel Kant*, Rede bei der von der Breslauer Universität veranstalteten Gedenkfeier am 12. Februar 1904, Breslau 1904.

przez Hermanna Ebbinghaus, wykładającego na ewangelickiej katedrze filozofii (1890–1905) oraz jego następcę Williama Sterna⁸.

Uroczysta mowa Freudenthala

Setną rocznicę śmierci Immanuela Kanta upamiętniono na Uniwersytecie Wrocławskim wielką uroczystością w Auli Leopoldina, a jej centralnym punktem był dwugodzinny wykład Jacoba Freudenthala zatytułowany *Immanuel Kant*⁹. Przygotowując się do wystąpienia, Freudenthal skorzystał nie tylko z dzieł Kanta, ale też ze sporej literatury sekundarnej, przede wszystkim ze świeżo wówczas wydanych wspomnień najbliższych przyjaciół Kanta¹⁰ oraz dokumentów, jakie ukazały się bezpośrednio po śmierci filozofa¹¹, jak również ze współczesnych badań, przede wszystkim z popularnego i wielokrotnie wznawianego opracowania neokantysty, Friedricha Paulsena¹². Wśród wielu innych źródeł warto wymienić jedną tylko pozycję, mianowicie Hermanna Cohena *Von Kants Einfluss auf die deutsche Kultur*, mowę wygłoszoną na Uniwersytecie Marburskim 17 marca 1883 z okazji urodzin cesarza¹³.

Mowa Cohena — z gruntu różna od mowy Freudenthala, tak co do konstrukcji retorycznej i strategii argumentacyjnej, jak też znajomości filozofii Kanta i opierania subtelnościami pojęciowymi — koresponduje w wielu aspektach z mową Freudenthala. Autorzy obu wystąpień podkreślali naukowy charakter myśli Kantowskiej i jej zakotwiczenie w Newtonowskim przyrodoznawstwie. Podobieństwo da się również wykazać przy omawianiu recepcji i oddziaływania filozofii krytycznej. Cohen wskazywał na Schillera i Goethego, a także zwracał uwagę na Jacoba Friedricha Friesa jako pozytywno-twórczą linię oddziaływania, natomiast po prze-

⁸ Zob. G. Scholtz, *Die Philosophie an der neu gegründeten Universität Breslau*, [w:] *Księga Pamiątkowa Jubileuszu 200-lecia Utworzenia Państwowego Uniwersytetu we Wrocławiu*, t. 4. *Uniwersytet Wrocławski w kulturze europejskiej XIX i XX wieku. Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Wrocław 4–7 października 2011*, J. Harasimowicz (red.), Wrocław 2015, s. 353–361; S. Salvia, *Theodor Lipps in Breslau (1890–1894). Between Experimental Psychology and "Geistesphilosophie"*, [w:] *ibidem*, s. 389–398; I. Koczanowicz-Dehnel, *Wrocławski okres (1897–1916) w działalności naukowej Louisa Williama Sterna*, [w:] *ibidem*, s. 399–408.

⁹ „Chronik der Königlichen Universität zu Breslau”..., Jg. 18, s. 112.

¹⁰ *Immanuel Kant. Ein Lebensbild nach Darstellungen der Zeitgenossen*, Jachmann, Borowski, Wasianski, A. Hoffmann (hrsg.), Halle a. S. 1902.

¹¹ J.G. Hasse, *Letzte Äußerungen Kants von einem seiner Tischgenossen*, Königsberg 1804; F.Th. Rink, *Ansichten aus Immanuel Kant's Leben*, Königsberg, 1805.

¹² F. Paulsen, *Immanuel Kant. Sein Leben und seine Lehre*, Stuttgart 1898 [wyd. 2 i 3 — 1899, wyd. 4 — 1904]. Zob. też E. Arnoldt, *Kants Jugend und die fünf ersten Jahre seiner Privatdozentur im Umriss*, „Altpreussische Monatsschrift. Neue Folge” 18 (1881), s. 606–686; B. Erdmann, *Martin Knutzen und seine Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte der wölfschen Schule und insbesondere zur Entwicklungsgeschichte Kants*, Leipzig 1876; *Kantiana. Beiträge zu Immanuel Kants Leben und Schriften*, R. Reicke (hrsg.), Königsberg 1860.

¹³ H. Cohen, *Von Kants Einfluss auf die deutsche Kultur*, Rede bei der Marburger Universitätsfeier des Geburtstages Sr. Majestät des Kaisers und Königs am 17. März 1883, Berlin 1883, (przekład polski, H. Cohen, *O wpływie Kanta na kulturę niemiecką*, [w:] *Neokantyzm badeński i marburski. Antologia tekstów*, A.J. Noras, T. Kubalica (red.), Katowice 2011, s. 187–209.

ciwnej stronie znalazła się „zbląkana filozofia romantyczna”, która według niego, zatraciwszy prawdziwego naukowego ducha filozofii krytycznej, doprowadziła do czystej spekulacji¹⁴. Dla obu mówców charakterystyczny był patos patriotyczny, czasami zanadto wyeksponowany.

Cohen i Freudenthal uwydatnili wpływ „Kantowskiego idealizmu” na studia historyczne, językoznawstwo, etykę, teologię i filozofię prawa. W pewnym momencie, Freudenthal omawiając wpływ Kanta na teologię, odwołał się bezpośrednio do opinii Cohena i dosłownie wykorzystał *passus*, w którym Cohen cytował znanego w XIX wieku teologa-kantystę, Albrechta Ritschla (1822–1889): „To, jakąż zajmuje on [Kant] dominującą pozycję w teologii, najdobitniej wyraził Albrecht Ritschl, który przypisuje jego metodzie poznawczej etyki »znaczenie praktycznej restauracji protestantyzmu«”¹⁵. Wskazane powinowactwa świadczyłyby, że Freudenthal do pewnego stopnia wzorował się na wystąpieniu Cohena, a w każdym razie niejednokrotnie nawiązywał do jego argumentacji.

Uroczysta mowa Freudenthala składała się z trzech zasadniczych części: zarysu biograficznego, omówienia najważniejszych elementów filozofii krytycznej oraz jej oddziaływania. Puenta zawierała krótką, ale dosadną krytykę myśli pokantowskiej.

Biorąc pod uwagę okoliczności i grono słuchaczy, wśród których większość zapewne stanowili studenci, należałoby mieć na uwadze, że wystąpienie tego typu wymaga zbudowania odpowiedniego nastroju i emocji, umożliwiających dobrą relację mówca–słuchacze. Nie chodzi zatem o to, żeby dokonywać zawilej egzegezy pojęciowej i błyskotliwych interpretacji, lecz o to, aby sugestywnie trafić do świadomości słuchających. W tym sensie mowa pod względem merytorycznym nie zawiera nic ponad to, co wiadomo o filozofii Kanta, ma jednak dobrze przemyślaną konstrukcję i cechuje się wyrafinowaną retoryką.

W pierwszej części mowy Freudenthal, poświęconej życiu Kanta, zarysował, zapewne z góry zaplanowany i na swój sposób wyidealizowany, obraz królewieckiego filozofa jako przedstawiciela „zdrowej gleby niemieckiego stanu rzemieślniczego” (obok Melanchthona, Keplera i Wolffa)¹⁶. Co oznacza „zdrowa gleba” dowiadujemy się nieco dalej, kiedy mówca nakreślił obraz dzieciństwa i warunki rodzinne. Kilkakroć użył określeń „bieda”, „ubóstwo”. W ten sposób zbudował emocjonalnie naznaczoną paralelę pomiędzy skrajnym niedostatkiem, jaki cierpiała rodzina Kanta (co w istocie nie odpowiadało rzeczywistości), a „dobrym duchem”, jaki jej towarzyszył: „bezkonfliktowość”, „moralność” i „pobożność”¹⁷. Tak zatem Kant w domu rodzinnym, w Collegium Fridericianum i na uniwersytecie zawsze cierpiał biedę, ale w ten sposób moralność, pracowitość, ciche wyrzeczenie, ukształtowały w nim postawę „dumnej biedy”¹⁸, która jak się okazało, miała moc kreatywną. Generalnie Freudenthal zdaje się ulegać złudzeniu, jakie wielokrotnie upowszechniano

¹⁴ H. Cohen, *Von Kants Einfluss auf die deutsche Kultur...*, s. 12. Por. H. Cohen, *O wpływie Kanta na kulturę niemiecką*, s. 193.

¹⁵ J. Freudenthal, *Immanuel Kant*, s. 11. Por. H. Cohen, *Von Kants Einfluss auf die deutsche Kultur...*, s. 18. Por. H. Cohen, *O wpływie Kanta na kulturę niemiecką*, s. 197.

¹⁶ J. Freudenthal, *Immanuel Kant*, s. 3.

¹⁷ *Ibidem*, s. 3.

¹⁸ *Ibidem*, s. 5.

w uproszczonych biografiach, mianowicie, że Kant wiodł żywot ascetyczny, był samotnikiem — nie miał żony i dzieci, rzadko i niechętnie oddalał się od rodzinnego miasta, nie porywała go ani sztuka, ani kontemplacja natury, jednym słowem „gabinet i sala wykładowa tworzyły jego świat”¹⁹. W innym miejscu wyraził tę myśl w ten oto sposób: „Było to ciche i skromne życie prawdziwego niemieckiego uczonego, jakie wiodł Kant. Skromna a nawet niepokązna była jego zewnętrzna postać”²⁰. I znów paralela, z jednej strony niepokązna postać, z drugiej zaś gigantyczna potęga ducha „największego niemieckiego myśliciela”²¹, „ogromna siła myśli”, „myślenie całkowicie w służbie woli” i „nieugiętość woli”, niezwykle charakter i działalność naukowa. Jeśli się to weźmie pod uwagę, wówczas „postać małego magistra urasta do olbrzymich wymiarów”²².

Większa część mowy dotyczyła przede wszystkim przełomowej roli Kanta. Freudenthal dowodził, że dopiero w krytycznej filozofii Kanta znajdujemy zadawalającą odpowiedź na pytanie, jakie nurtowało filozofię od wieków, mianowicie pytanie o źródło ludzkiego poznania. Otóż w genialnym, jego zdaniem, zniesieniu konfliktu między empiryzmem i racjonalizmem nastąpiło „odkrycie subiektywnych warunków oglądowego poznania”, konceptualizacja apriorycznych form czasu i przestrzeni oraz kategorii. Poza tym mówca zwrócił uwagę na imperatywną etykę i jej uniwersalny wpływ na moralność społeczną, na teorię państwa i prawa oraz na nowe rozumienie religii²³.

Freudenthal bezustannie podkreślał naukowe zakorzenienie filozofii Kantowskiej, upatrując w tym jej największą wartość. Niemniej jednak zadawał sobie przy tym sprawę i sygnalizował ten fakt słuchaczom, że w systemie Kanta istnieje wiele „słabości i pomyłek”, które z biegiem czasu odkryto i zakwestionowano, między innymi: wieloznaczne pojęcie rzeczy samych w sobie, „nie dająca się utrzymać metoda transcendentálna”²⁴, „nieelastyczny formalizm etyczny”, „jednostronność filozofii religii”²⁵. Nie zmienia to jednak faktu, że podstawą Kantowskiego rozumienia świata była nauka oraz zdrowy rozum, pozwalający na właściwą ocenę rzeczywistości i trafne wypowiedzi na tematy teologiczne, historyczne, prawne, a nawet medyczne. Dlatego Freudenthal podkreślał, że Kant od czasu studiów kształtował swój światopogląd na gruncie scjentyistycznym. Na szczególną zaś uwagę, według niego, zasługiwała niezwykle wprost znajomość przyrodoznawstwa, jaka stała się podstawą sformułowanej już w młodości „powszechnej teorii naturalnej i teorii nieba”²⁶.

¹⁹ J. Freudenthal, *Immanuel Kant*, s. 6.

²⁰ *Ibidem*, s. 8.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, s. 16–26.

²⁴ *Nota bene* pojęcie „transcendentálny” pojawia się tylko jeden raz w całej rozprawie, w kontekście negatywnym „unhaltbare transzendente Methode”. *Ibidem*, s. 29.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, s. 10–15. Zob. I. Kant, *Powszechna teoria naturalna i teoria nieba albo szkice o układzie oraz mechanicznym pochodzeniu całości świata opracowany zgodnie z prawami Newtona*, [w:] *idem, Dzieła zebrane*, t. 1. *Pisma przedkrytyczne*, M. Jankowski, T. Kupś (red.), Toruń 2010, s. 195–324.

Ciekawie przedstawia się Freudenthala wizja recepcji Kanta, w czym nawiązywał do wskazanego powyżej ujęcia Cohena. Otóż przeciwnie do tradycyjnych interpretacji historyczno-filozoficznych, jak choćby u współczesnego mu neokantysty Kuno Fischera²⁷, zaczął on od „wielkich mistrzów niemieckiej poezji” i wskazał linię recepcyjną Herder, Goethe, Schiller, Jean Paul²⁸. Nie dopatrzymy się tutaj ani Reinholda, ani Fichtego. Dalej stwierdził, że wpływ Kanta był jeszcze większy na „nauki ścisłe”. Wymienił zatem teologię, nauki prawne, filologię, lingwistykę, nauki historyczne i teorię państwa. W przeciwieństwie do naszych współczesnych standardów określił je wszystkie mianem „twarda nauka”, w przeciwieństwie do poezji i sztuki²⁹.

Freudenthal jako profesor uniwersytetu i jednocześnie dobrze opłacany urzędnik państwowy, „tajny radca”, starał się, aby w tak ważnym wystąpieniu publicznym nie zabrakło elementów patriotycznych, stąd wiele razy powtarza się fraza „Niemcy”, „niemiecki”, „prawdziwy niemiecki uczoney”. Z dużą zręcznością retoryczną przedstawia się *passus* o tym, jak etyka Kantowska przyczyniła się do wychowania „żelaznego pokolenia” niemieckich patriotów walczących z okupacją francuską — kierowani prawem moralnym i „świadomością obowiązku” żyli i walczyli w „nadziei na lepsze czasy”. Nie pada nawet słowo „Freiheitskrieg”, lecz „patriotyzm”, „ratowanie ojczyzny”, „von Boyen”, „von Schön” — skróty myślowe, które doskonale nakreśliły złożony kontekst historyczny³⁰. Chodzi mianowicie o Hermanna von Boyen (1771–1848) i Heinrich Theodora von Schön (1773–1856). Obaj słuchali wykładów Kanta. Każdy z nich obrał jednak inną drogę niż filozofia — von Schön skończył prawo, zajmując później wysokie stanowiska państwowe, natomiast von Boyen, późniejszy bohater wojny przeciw Napoleonowi, generał i minister wojny, przy okazji studiów w akademii wojskowej w Królewcu regularnie uczęszczał na wykłady Kanta³¹. Ten motyw przejął Freudenthal bezpośrednio od Cohena³².

Bardzo zręcznie poradził sobie Freudenthal ze słynnym epizodem z życia Kanta, kiedy po opublikowaniu *Religii w obrębie samego rozumu*³³, otrzymał on ostrą reprymendę z kancelarii królewskiej. Winę złożył z króla Wilhelma Friedricha II i obarczył nią „małodusznego przeciwnika wolnej myśli”, Johanna Christopha von Wöllnera. Nie zabrakło przy tym pochwał dla „wielkiego” Friedricha i jego „wysoko

²⁷ Zob. K. Fischer, *Geschichte der neueren Philosophie*, 8 Bände, Heidelberg 1852–1893; K. Fischer, *Geschichte der neueren Philosophie, Jubiläumsausgabe*, 10 Bände, Heidelberg 1897–1904.

²⁸ J. Freudenthal, *Immanuel Kant*, s. 27–28.

²⁹ *Ibidem*, s. 29.

³⁰ *Ibidem*, s. 27.

³¹ Zob. M. Schulte, *Preussische Offiziere über Judentum und Emanzipation 1762–1815*, Berlin Boston 2018, s. 281–329; Theodor von Schön. *Untersuchungen zu Biographie und Historiographie*, B. Sösemann (Hg.), Köln 1996.

³² H. Cohen, *Von Kants Einfluss auf die deutsche Kultur...*, s. 30–31. Por. H. Cohen, *O wpływie Kanta na kulturę niemiecką*, s. 205–206.

³³ Zob. I. Kant, *Religia w obrębie samego rozumu*, tłum. A. Bobko, Kraków 1993.

wykształconego” ministra Karla von Zedlitz³⁴. Ten motyw, w nieco zawoalowanej formie, znajduje się również w mowie Cohena³⁵.

Aby nie pojawił się choćby cień podejrzenia o tak modny wówczas radykalizm, co nie byłoby zbyt trudne odnośnie do Kantowskiego pojęcia wolności, Freudenthal starał się omówić to pojęcie jak najbardziej ogłędnie, wciskając je w *stricte* teoretyczne rozważania na temat moralności. Dlatego pojawia się „Gewissensfreiheit”, „geistige Freiheit”, „Denk- und Lehrfreiheit”. Idea wiecznego pokoju, która dzisiaj wydaje się bardzo atrakcyjna, sto lat wcześniej nie pasowała zbyt do państwowego patriotyzmu nowego Cesarstwa, dlatego też kryje się ona pod takim oto sformułowaniem: „podstawą państw jest praworządność, ich życiodajną atmosferą — wolność, ich ostatecznym celem połączenie ludów w oparciu o zasady prawa”³⁶.

Znaczenie mowy Freudenthala polegało nie tylko na uwypukleniu zasług krytycznej filozofii Kanta, jej osadzeniu na gruncie naukowym, szerokim oddziaływaniu oraz idealizmie. Otóż w kluczowym momencie mówca dokonał radykalnej krytyki całej formacji intelektualnej, określanej zazwyczaj jako idealizm pokantowski:

Fichte, Schelling, Hegel, Herbart, Schopenhauer oraz inni filozofowie posłużyli się tymi problemami [problemami filozofii kantowskiej — L.M.], doszli do coraz to nowych konstrukcji myślowych i oddalali się coraz bardziej od prostego sensu nauki Kantowskiej. W końcu zaś przy pomocy pojęć Kantowskich zniesiono całkowicie system Kantowski i zatracono się w stroniącym od rzeczywistości idealizmie i w fantazjującej filozofii przyrody — karykatura wszelkiej prawdziwej nauki³⁷.

Tak oto filozofia Kantowska wyznacza cezurę w historii myśli niemieckiej, przed i po. Po Kancie doszło do regresu, który — jak dowodził mówca — osiągnął swój punkt szczytowy w połowie XIX wieku, gdy po erozji całego nurtu idealizmu pokantowskiego do głosu doszedł prymitywny „materializm negujący Boga i ducha”³⁸.

Ostatnia część mowy brzmi jak manifest, w którym Freudenthal identyfikuje się z neokantyzmem i pośrednio dystansuje się od modnych współczesnych nurtów *fin de siècle*:

Ze wszystkich stron rozbrzmiewa wołanie: z powrotem do Kanta. I to wezwanie odpowiada gorliwemu zajmowaniu się jego nauką. Po raz drugi staje się ona punktem centralnym filozoficznych dążeń Niemiec. My sami stoimy jeszcze w samym środku tego daleko idącego ruchu i nikt nie może z pewnością przewidzieć dalszego jego przebiegu. Bez względu na to, w jaki sposób ukształtują się badania neokantowskie, do jakich rezultatów ostatecznie mogą doprowadzić, duch Kanta i jego nauki nie upadnie.

³⁴ J. Freudenthal, *Immanuel Kant*, s. 7–8.

³⁵ H. Cohen, *Von Kants Einfluss auf die deutsche Kultur*, s. 15–16. Por. H. Cohen, *O wpływie Kanta na kulturę niemiecką*, s. 195–196.

³⁶ J. Freudenthal, *Immanuel Kant*, s. 11.

³⁷ *Ibidem*, s. 29.

³⁸ *Ibidem*, s. 29–30. Freudenthal ma zapewne na myśli tak zwany spór o naukowy materializm, w którym uczestniczyli między innymi Jacob Moleschott, Carl Vogt, Ludwig Büchner. Zob. *Materialismus und Spiritualismus. Philosophie und Wissenschaften nach 1848*, A. Arndt, W. Jaeschke (hrsg.), Hamburg 2000.

Ponieważ istnieją najszlachetniejsze cechy narodu niemieckiego, które w nim się ucieleśniły: siła ducha, pobożność serca, obowiązkowość, pracowitość, dążenie do prawdy i odwaga mówienia prawdy. Takie cnoty ani nie się starzeją ani nie umierają³⁹.

Konkluzja

Kilkakrotnie wymienione nazwisko Hermanna Cohena, wybitnego neokantysty niemieckiego, sugeruje niedwuznacznie pewien związek z Jacobem Freudenthalem. Otóż ten związek istnieje, jednak nie ma on charakteru bezpośredniego. Cohena i Freudenthala — przy całej różnicy, jaka ich dzieli pod względem zainteresowań filozoficznych oraz indywidualnych losów — łączy pewnego rodzaju subtelne powinowactwo epoki i etosu. Obaj (Freudenthal był trzy lata starszy) należeli do tego pokolenia żydowskiej inteligencji, któremu przyszło budować nowe relacje społeczne w sprzyjających warunkach liberalnej polityki wobec Żydów najpierw w Królestwie Pruskim, a potem w Cesarstwie Niemieckim. Obaj czynnie zaangażowali się w realizację modelu emancypacji oraz integracji Żydów. Obaj kształtowali zreformowany model studiów rabinackich, umożliwiając znalezienie odpowiedniego parytetu pomiędzy tożsamością kultury żydowskiej i kultury niemieckiej (europejskiej). Obaj swoją karierę zawdzięczali Żydowskiemu Seminarium Teologicznemu we Wrocławiu, gdzie znaleźli się w tym samym czasie. Obaj wielokrotnie publikowali w organie prasowym Seminarium, czyli „Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums”⁴⁰ oraz innych czasopismach żydowskich. Ich nazwiska stykają się gdzieś w przestrzeni dyskusji intelektualnych, cenią się nawzajem, ale jednocześnie nie ma mocnych punktów styku, pozwalających na wyznaczenie wyrazistej linii recepcji czy inspiracji.

Być może odpowiedź na to pytanie, dlaczego nie wytworzyły się relacje między Cohenem i Freudenthalem, dwoma znakomitymi profesorami filozofii, absolwentami tej samej wrocławskiej uczelni, jest banalnie prosta i zawiera się w jednym z listów Cohena do Paula Natropa (15.03.1889):

Co się tyczy F[reudenthala], którego nie widziałem od dwudziestu pięciu lat, oczywiście dobrze sobie przypominam, jak wówczas, z całą pilnością prezentował swoje umiejętności w sposób wyniosły i obrzydliwie schlebiał nauczycielom⁴¹.

Neokantyzm Jacoba Freudenthala miał charakter spontanicznego, ale też niezbyt głębokiego w sensie badawczym, zwrotu ku myśli Kantowskiej filozofa już dojrzałego o jasno określonej postawie intelektualnej, pozycji akademickiej i dorobku naukowym. Dlatego Kant nie pełnił w jego przypadku roli kluczowej, a jedynie ciekawą alternatywę dla filozofii, jaka zaczęła wyraźnie zaznaczać swoją obecność w drugiej połowie XIX wieku (pesymizm, materializm, Schopenhauer, Nietzsche), co do której Freudenthal wyrażał się krytycznie. Być może z tego powodu podjął

³⁹ *Ibidem*, s. 30.

⁴⁰ „Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums” założył Zacharias Frankel w roku 1851. Od momentu powstania Żydowskiego Seminarium Teologicznego we Wrocławiu, którego Frankel był pierwszym dyrektorem, pismo pełniło rolę oficjalnego organu prasowego Seminarium. Ostatni, 83 tom ukazał się w roku 1939.

⁴¹ H. Holzhey, *Cohen und Natrop*, Bd. 2: *Der Marburger Neukantianismus in Quellen*, Basel-Stuttgart 1986, s. 185.

szereg zajęć dydaktycznych, aby ustrzec młodzież przed zgubnym wpływem złej filozofii i zaproponować lekturę dającą rękojmię porządku i naukowości.

Jacob Freudenthal zmarł 1 czerwca 1907 roku. Rok wcześniej przyjechał do Wrocławia Richard Hönigswald (1875–1947) celem przeprowadzenia przewodu habilitacyjnego na podstawie rozprawy *Beiträge zur Erkenntnistheorie und Methodologie* (1906). Pomyślny przebieg habilitacji zapewnił mu docenturę. W roku 1910 uzyskał on stanowisko profesora tytularnego, w roku 1916 stanowisko profesora nadzwyczajnego filozofii, psychologii i pedagogiki, na katedrze po Maxie Sternie, a w latach 1919–1929 zajmował stanowisko profesora zwyczajnego. Hönigswald przyczynił się w znacznym stopniu do rozwoju studiów kantowskich we Wrocławiu⁴².

Hönigswald roztoczył też opiekę nad Juliussem Guttmannem (1880–1950), który wcześniej w ramach seminarium prowadzonego przez Freudenthala przygotował i obronił rozprawę doktorską *Der Gottesbegriff Kants* (1903). Guttman habilitował się na podstawie pracy *Kants Lehre von der Formen der Anschauung* (1910). To właśnie Guttman należy do pierwszego pokolenia neokantystów wychowanych na Uniwersytecie Wrocławskim. W krótkim czasie przygotował kolejne publikacje poświęcone Kantowi⁴³. Podobnie jak jego nauczyciel związał swoje losy z Żydowskim Seminarium Teologicznym we Wrocławiu, obejmując jednocześnie docenturę na Uniwersytecie Wrocławskim (1911–1919). Po czym powołano go do Berlińskiej Hochschule für die Wissenschaft des Judentums. Od roku 1922 objął funkcję dyrektora Akademii für die Wissenschaft des Judentums w Berlinie, instytucji naukowej założonej między innymi z inicjatywy Hermanna Cohena. Tam też powstała jego najbardziej znana praca *Die Philosophie des Judentums* (1933)⁴⁴. Takie były początki wrocławskiego neokantyzmu.

Bibliografia

- Alechnowicz I., *Filozofia na Uniwersytecie Wrocławskim w latach 1895–1935*, Opole 2007.
- Alechnowicz I., *Problem konstytucji przedmiotu w psychologii myślenia Richarda Hönigswalda*, Wrocław 2003.
- Baumgartner M., Wendland P., *Jacob Freudenthal. Geb. am 20. Juni 1839, gest. am 1. Juni 1907*, „Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft”, Bd. 136 (1908), s. 152–163.
- Brann M., *Geschichte des Jüdisch-Theologischen Seminars (Fränckel'sche Stiftung) in Breslau. Festschrift zum fünfzigjährigen Jubiläum der Anstalt*, Breslau 1904.
- „Chronik der Königlichen Universität zu Breslau”, Jg. 18, vom 1. April 1903 bis 31. März 1904.
- „Chronik der Königlichen Universität zu Breslau”, Jg. 13, vom 1. April 1898 bis 31. März 1899, Breslau 1899.

⁴² Zob. I. Alechnowicz, *Problem konstytucji przedmiotu w psychologii myślenia Richarda Hönigswalda*, Wrocław 2003; A. Noras, *Historia neokantyzmu*, Katowice 2012, s. 437–453.

⁴³ J. Guttman, *Kants Gottesbegriff in seiner positiven Entwicklung*, Berlin 1906; J. Guttman, *Kants Begriff der objektiven Erkenntnis*, Breslau 1911.

⁴⁴ Zob. Th. Meyer, *Zwischen Philosophie und Gesetz. Jüdische Philosophie und Theologie von 1933 bis 1938*, Leiden 2009, s. 34–57.

- „Chronik der Königlichen Universität zu Breslau”, Jg. 17, vom 1. April 1902 bis 31. März 1903.
- Cohen H., *O wpływie Kanta na kulturę niemiecką*, w: *Neokantyzm badeński i marburski. Antologia tekstów*, A.J. Noras, T. Kubalica (red.), Katowice 2011, s. 187–210.
- Cohen H., *Von Kants Einfluss auf die deutsche Kultur*, Rede Bei der Marburger Universitätsfeier des Geburtstages Sr. Majestät des Kaisers und Königs am 17. März 1883, Berlin 1883.
- Das Breslauer Seminar. Jüdisch-Theologisches Seminar (Fränckelscher Stiftung) in Breslau 1854–1938. Gedächtnisschrift*, G. Kisch (hrsg.), Tübingen 1963.
- Das jüdisch-theologische Seminar Fränckelsche Stiftung zu Breslau. Am Tage seines fünfundzwanzigjährigen Bestehens, den 10. August 1879*, hrsg. im Auftrage des Curatoriums der Commerzienrath Fränckelschen Stiftungen, Breslau 1879.
- Freudenthal J., *Immanuel Kant*, Rede bei der von der Breslauer Universität veranstalteten Gedenkfeier am 12. Februar 1904, Breslau 1904.
- Holzhey H., *Cohen und Natorp*, Bd. 2, *Der Marburger Neukantianismus in Quellen*, Basel-Stuttgart 1986, s. 185.
- Koczanowicz-Dehnel I., *Wrocławski okres (1897–1916) w działalności naukowej Louisa Williama Sterna*, [w:] *Księga Pamiątkowa Jubileuszu 200-lecia Utworzenia Państwowego Uniwersytetu we Wrocławiu*, t. 4. *Uniwersytet Wrocławski w kulturze europejskiej XIX i XX wieku. Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Wrocław 4–7 października 2011*, J. Harasimowicz (red.), Wrocław 2015, s. 399–408.
- Lexikon deutsch-jüdischer Autoren*, hrsg. vom Archiv Bibliographia Judaica, München 1999, Bd. 7, s. 437–441.
- Materialismus und Spiritualismus. Philosophie und Wissenschaften nach 1848*, A. Arndt, W. Jaeschke (hrsg.), Hamburg 2000.
- Meyer Th., *Zwischen Philosophie und Gesetz. Jüdische Philosophie und Theologie von 1933 bis 1938*, Leiden 2009.
- Noras A.J., *Historia neokantyzmu*, Katowice 2012.
- Noras A.J., *Kant a neokantyzm badeński i marburski*, wyd. 2, Katowice 2005.
- Rożanowski R., *Żydowskie Seminarium Teologiczne we Wrocławiu (1854–1938)*, „Zbliżenia Polska–Niemcy. Annäherungen Polen–Deutschland” 1996, nr 2, cz. 1, s. 115–127; 1996, nr 3, cz. 2, s. 73–84.
- Salvia S., *Theodor Lipps in Breslau (1890–1894). Between Experimental Psychology and „Geistesphilosophie”*, [w:] *Księga Pamiątkowa Jubileuszu 200-lecia Utworzenia Państwowego Uniwersytetu we Wrocławiu*, t. 4. *Uniwersytet Wrocławski w kulturze europejskiej XIX i XX wieku. Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Wrocław 4–7 października 2011*, J. Harasimowicz (red.), Wrocław 2015, s. 389–398.
- Scholtz G., *Die Philosophie an der neu gegründeten Universität Breslau*, [w:] *Księga Pamiątkowa Jubileuszu 200-lecia Utworzenia Państwowego Uniwersytetu we Wrocławiu*, t. 4. *Uniwersytet Wrocławski w kulturze europejskiej XIX i XX wieku. Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Wrocław 4–7 października 2011*, J. Harasimowicz (red.), Wrocław 2015, s. 353–361.
- Schulte M., *Preussische Offiziere über Judentum und Emanzipation 1762–1815*, Berlin Boston 2018.
- Theodor von Schön. Untersuchungen zu Biographie und Historiographie*, B. Sösemann (hrsg.), Köln 1996.